

ЈЕДАН НЕПОЗНАТ ЦРТЕЖ СТЕВЕ ТОДОРОВИЋА

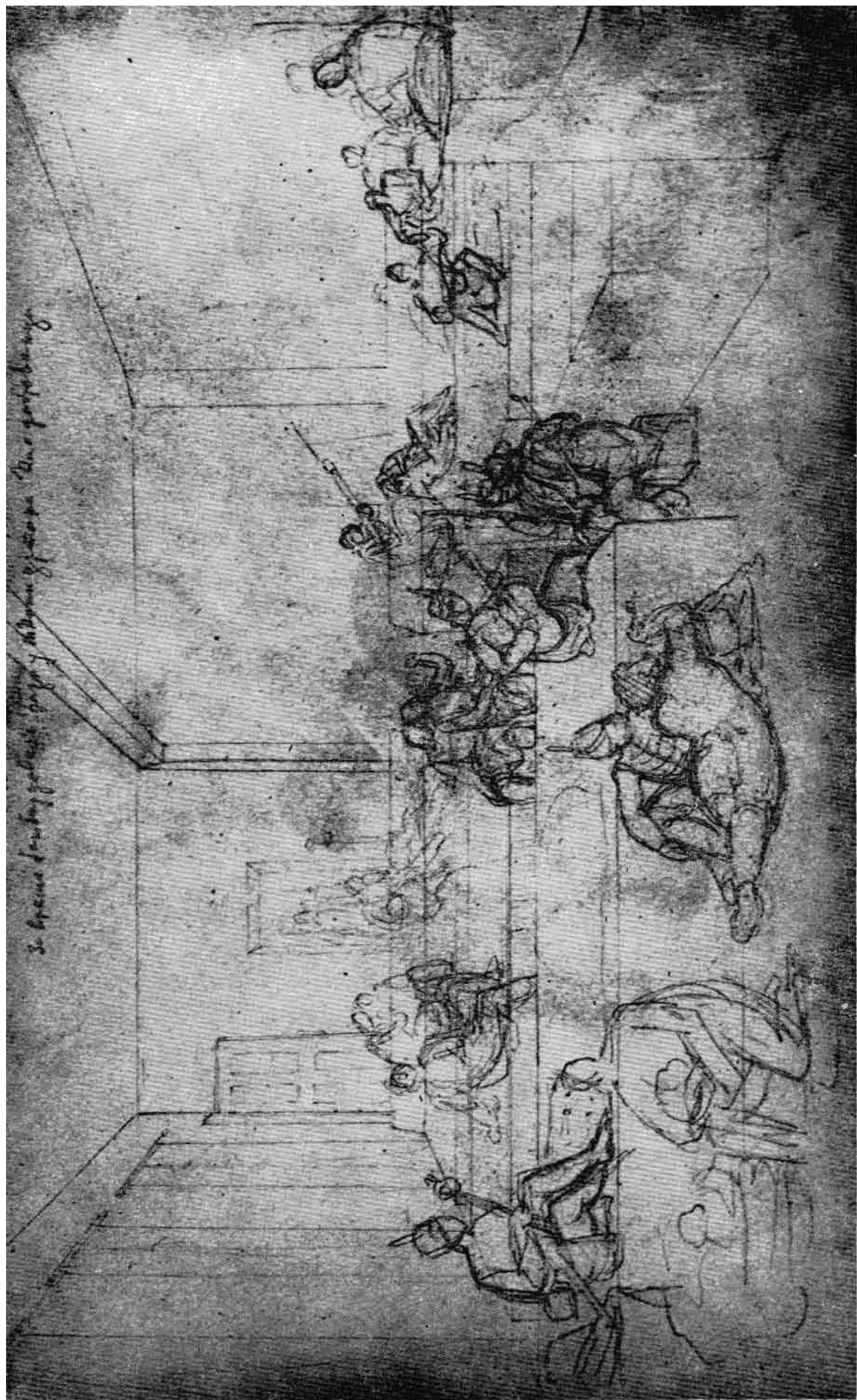
Један од наших познатих уметника, чије дело ни из далека није проучено у целини, био је Стеван Тодоровић (1832—1925). Поред тога што је 1950 године приређена једна велика изложба његових слика и цртежа, поводом двадесетпетогодишњице од његове смрти, Тодоровићево огромно дело остаје добрим делом непроучено, а према томе и непознато. У новије време истакнут је значај његових појединих дела, нпр. литографија манастира Манасије¹, али оно остаје мало познато, поготово зато што је Стева Тодоровић дуго живео и много радио. Његови цртежи, особито, које је радио за време српско-турског рата 1876 и 1877—78 за стране часописе и ревије у Француској, Енглеској, Русији и Немачкој, нису уопште проучени, иако би то били првокласни документи о томе времену. Али њих има и из ранијих година. О њима је већ било говора на другом месту, где је такође истакнут њихов изванредан документарно-историјски значај независно од уметничке вредности.² Може се рећи да је тај вид Тодоровићевог стварања најмање познат.

Један од таквих значајних цртежа налази се у Народном музеју у Београду са записом: „1862. За време бомбардовања ђаци у школи цртања као добровољци.“ У питању је једна појава из времена бомбардовања Београда 1862 године, која је мало позната, мада су је поједини савременици споменули у својим текстовима. То је била легија коју је образовао песник Стеван Каћански, који јој је био и заповедник. О њој говори опширно Димитрије Маринковић у својим успоменама:

„После бомбардовања освануле су на свима улицама, које из града воде у варош, барикаде и то почевши од Сава капије па поред Калимегдана до на Дунав, а било је барикада и у позадини предњих. Таква је

једна барикада била и пред Лицејом, где је сад Касациони суд.³ Та се барикада звала ђачком, јер су на њој били ђаци из Лицеја. Њима је у почетку био као добровољни командант Коста Магазиновић, а после њега прота Јован Јовановић, доцније владика Јероним. Егзерциру учио их је један наредник из војске. Осим ове ђачке барикаде било се образовало једно друштво под именом „Призренска легија“, у коју су се уписивали млађи неки чиновници, тобож, да, ако буде рата пођу на Призрен. Тој донкихотској легији био је сердар Стеван Каћански, песник и професор. Али она нити је чувала какву барикаду нити вршила какву службу војену и имала је свој стан чак на Зеленом венцу, испод садашње пијаце зеленевеначке, дакле подаље од градских топова. Они су се само скупљали и ту веселили, пијанчили, напијали здравице Душановом царству, као што обично то пречани чине, а легија је понајвише од таквих људи и састављена, јер ја сам тога њиховог сердара, још уочи бомбардовања, наоружаног видео у Топчидеру, куда је побегао после оне пуцњаве 3 јуна. Неки кафеџија Ђир Таса у Тоскиној кафани, од кога су они почешће свраћали и доносили пиће, имао је обичај да каже кад се о легији поведе разговор, „џанум они су сигурни да неће ићи у бој, јер ако их потеряју да пођу на град, они ће кажу: „Мија смо за Призрен кад се тамо пође“, а ако им кажу, па што не идете на Призрен, они ће рећи: „Морамо да чувамо варош од града“. Наравно, то је у шали пецајући их говорио.“⁴

Међутим, сам цртеж Стеве Тодоровића даје места извесним противуречностима. Тодоровић је записао да је цртеж рађен за време бомбардовања. На другом месту у својој Аутобиографији он каже:

Стева Тодоровић: Ђаци-добровољци за време бомбардовања Београда 1862

Steva Todorović: Volontaires-étudiants lors du bombardement de Belgrade en 1862

„1862 године, за време бомбардовања Београда, био сам са децом на дуже време у Венецији. Моји су ученици за све време водили дневник, у коме су бележили све што су видели и описивали по своме схватању. Ове њихове списе при повратку преко доктора Пацека поднео сам Кнезу.“⁵ Из тога би се могло закључити да је Тодоровићев цртеж настао у почетку бомбардовања, а да је Тодоровић убрзо по том отпутовао из Београда са децом, то јест Велимиром Тодоровићем, Живком Радивојевићем и Јоцом, сестрићем Тодоровићевим. Истина, Тодоровић каже да и ово: „Још ми је било дозвољено да поред мојих ученика могу и друге примити да заједнички вежбају.“⁶ Поставља се питање да ли су на цртежу приказани ђаци његове школе, што би се могло закључити из његове забелешке, или су у учионицама његове школе били лицејци, с обзиром на то да су Тодоровићеве просторије биле на првом спрату „у Старом здању над кафаном, са балконом на ћошку сале.“⁷ Пошто је лицејска барикада била у непосредној близини, могуће је да су се лицејци одмарали у овим просторијама. Било би најлогичније претпоставити да је Тодоровић на овом цртежу приказао своје ђаке за време бомбардовања, али ни то се не може тврдити са апсолутном сигурношћу. Једно је сигурно: на цртежу су приказани београдски ђаци за време бомбардовања. У двадесетак фигура, живописно компонованих Тодоровић је дочарао атмосферу тих бурних дана. Многи од добровољаца носе калпаке са перима, а неки шешир или фес. Карактеристична је атила са гајтанима која је била нека врста униформе романтичарски расположених омладинаца. На цртежу се види да је сала у школи цртања била велика и пространа, може се рећи огромна. Ту су приказане и околности под којима су ђаци ове наше прве уметничке школе радили. Судаћи по разним стварима они су становали у овим просторијама за време бомбардовања, а осим оружја које се ређе види, главни „реквизит“ ових ратника била је гитара или тамбура или гусле. Тодоровић је овај цртеж забележио грозничаво, први план је само скициран, други детаљније обрађен, а у позадини само забележене позе појединих ђака. Ипак је овај ентеријер добро опсер-

виран и он подсећа на неки српски „пандан“ холандским стражарама, где су људи војничког занимања, макар и као дилетанти у овом случају, приказани у амбијенту са карактеристичним штимунгом нерада и очекивања. Овај цртеж је редак и првокласан докуменат ликовне природе о бомбардовању Београда 1862. године. Он добро илуструје климу која је веома слична већ наведеном опису у Успоменама Димитрија Маринковића, у којој су калпаци, душанке и тамбуре важнији од оружја. Овај цртеж до сада није био ни запажен ни познат. Између низа докумената које је оставио о своме времену, особито о ратним догађајима у Србији, Тодоровић је забележио и сцене из драматичне хронике Београда, прилагођујући их своме учешћу, које такође није било у првим борбеним редовима. У сваком случају овај цртеж заслужује да буде познат као један нов Тодоровићев мотив, а исто тако и као пример ширине његових интересовања.

Сада се поставља пред историчара уметности као нов посао проучавање Тодоровићевих илустрација у страним ревијама и часописима, које је он слао Матији Бану, а по његовом казивању у Аутобиографији било их је много.⁸ Они би употпунили слику о овом мање познатом виду Тодоровићеве уметничке активности, која је по својој вези са савременим догађајима у Србији, за нас посебно занимљива и важна. У тим цртежима има много више непосредности и одраза онога доба него ли у оним делима по којима је Тодоровић још за живота стекао солидну славу. Ту мислим на његово црквено сликарство које поред вредности и мајсторства не пружа могућност за нека већа открића. Цртежи Стеве Тодоровића много су занимљивији па и важнији у овоме тренутку јер боље употпуњују представу о разноврсности његове уметничке активности, а донекле и проширују његову улогу у историји српске уметности. Не може се рећи да овај цртеж лицејаца или ученика школе цртања открива неки нови вид Тодоровићевог стварања, али је сигурно да он указује на једну грану која није била предмет посебног проучавања. То је улога Стеве Тодоровића као хроничара његове епохе.

ПАВЛЕ ВАСИЋ

НАПОМЕНЕ

¹ Вера Ристић, *Литографија „Манасија“ Стеве Тодоровића*, Зборник Народног музеја VI, Београд 1970, 343.

² Весник Војног музеја 4, Београд 1957, таб. XIV; — 5, Београд 1958, таб. XII и XIII.

³ Данас конак кнегиње Љубице.

⁴ *Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846—1869*, Београд 1939, 148. Посебна издања САН.

⁵ *Аутобиографија Стеве Тодоровића*, Матица српска, Нови Сад 1951, 41.

⁶ Исто.

⁷ Исто, 38. То је данашњи комплекс зграда на месту некадашњег Старог здања, између улица 7. јула, Грачаничке и Иванбегове.

⁸ Исто, 66. Цртежи Стеве Тодоровића су репродуковани у листовима *Univers, Graphic, Le monde illustré, Свемирнаја илустрација, Ueber Land und Mer* (В. Зора Симић Миловановић, *Изложба слика Стеве Тодоровића 1832—1925* поводом двадесет пет година од његове смрти, Издање Уметничког музеја, Београд и Матице српске, Нови Сад 1951, 14).

UN DESSIN INCONNU DE STEVA TODOROVIĆ

Dr Pavle Vasić

Le dessin de Steva Todorović, daté de 1862, resté inconnu jusqu'à présent et qui représente des volontaires-étudiants, est bien une contribution importante à l'étude des réalisations de cet artiste dans le domaine du dessin. Ce dessin

est aussi une annotation précieuse de l'artiste concernant un événement de l'histoire de Belgrade: le bombardement de la ville en 1862. On ne disposait jusqu'à présent que de documents écrits au sujet des volontaires-étudiants.